

Xornada de estudio sobre Ramón de la Sagra

A Coruña, 1 de abril de 1998

Doutor en Historia.
Corpo Superior da
Administración da Xunta
de Galicia

Xosé Luís Mínguez Goyanes

A Escola Galega de Administración Pública conmemora ó longo de 1998 a figura de don Ramón de la Sagra, o coñecido pensador galego do século XIX, do cal no mes de abril dese ano se cumpriu o bicentenario do seu nacemento. Deste xeito a EGAP continúa co labor de rescatar diversas figuras de xuristas ou pensadores galegos que, se ben no seu tempo gozaron de sona, na actualidade permanecen no esquecemento. En anos anteriores conmemoráronse personaxes como Manuel Colmeiro, Luis López Ballesteros ou Eugenio Montero Ríos.

* * *

O 1 de abril de 1998, a EGAP organizou unha xornada de estudio sobre Ramón de la Sagra, no salón de actos da Delegación Provincial da Consellería de Presidencia e Administración

Pública na Coruña. No simposio participaron especialistas de dentro e de fóra de Galicia, que resaltaron as distintas facetas nas que se centrou a actividade do pensador galego.

Presentou o simposio Manuel Braña Gutiérrez en representación da EGAP. Braña sinalou o descoñecemento en que caeu De la Sagra, motivo polo cal esta institución organizaba esta actividade, a modo de homenaxe a esta egrexia figura galega.

O primeiro relatorio correu a cargo de Asunción Cambrón Infante, profesora de filosofía do dereito da Universidade da Coruña, co título de “Ramón de la Sagra, home ilustrado”.

Asunción Cambrón comezou a súa exposición sinalando a orixe burguesa de De la Sagra, nado no seo dunha familia coruñesa relacionada co comercio colonial con América que se viu afectada pola perda das colonias. Polo tempo do nacemento de De la Sagra existía na Coruña un núcleo liberal, dedicado ó comercio coas Américas que se articulaba ó carón do Real Consulado. Esta mesma institución crea a “Escola de Arte e Navegación”, na que estudiará De la Sagra ata 1813. Nese ano marcha a Santiago e alí matricúlase na “Escola de Cadetes”.

En Santiago, De la Sagra fai amizade con Casiano de Prado fillo, e ámbolos dous parece que apoian unha revolta de tipo antiabsolutista. Con motivo disto vese obrigado a abandonar a cidade en 1919 e marchar a Madrid, onde vive ata 1822. En Madrid traba contacto cos personaxes de ideoloxía liberal. Asunción Cambrón incidiu na dobre vertente, política e económica, destes liberais.

En Madrid, De la Sagra escribe nalgúns revistas como a *Crónica Científica y Literaria*. E amosa unha boa preparación filosófica cando escribe sobre o transcendentalismo Kantiano. De la Sagra é o primeiro que fala en España de Kant, co que contribúe á penetración do pensamento europeo máis novidoso.

A principios do XIX cobra auxe o tabaco en Europa. Hai un proxecto do Goberno español para fabricar rapé na Real Fábrica de Tabacos da Habana. De la Sagra é invitado a sumarse a este proxecto e con este fin marcha á Habana en 1822. Sen embargo, ós poucos meses volve a Madrid pois o Goberno español abandona este proxecto. Ó ano seguinte volve á Habana para deter unha cátedra de Ciencias Naturais nunha nova universidade que se ía formar. Sen embargo o proxecto non segue adiante, e De la Sagra queda encargado da dirección do Xardín Botánico da Habana. De 1823 a 1835 viviu nesa cidade, onde realiza diversos traballos: docencia, dirección dunha escola de nenos campesiños, a realización dun mapa topográfico da illa, a clasificación de especies animais, etc.

De 1825 a 1831, De la Sagra publica a revista *Anales de Ciencia*. Desde esta tribuna posiciónase a favor dunha diversificación de cultivos na illa. De la Sagra é inimigo do monocultivo do azucre, e defende os intereses peninsulares. Sen embargo a súa posición de ataque ó “nacionalismo cubano” ten un custo persoal. A súa postura non é comprendida e o seu prestixio científico vese erosionado.

Por este motivo, en 1830 pretende regresar a España, dado que o seu prestixio está afectado polo seu vínculo co poder colonial. Por esa época a Intendencia da Habana financia un proxecto sobre historia de Cuba ó que se suma Ramón de La Sagra. Vai a Nova York e vivirá durante cinco meses nos Estados Unidos. Alí ten ocasión de visita-las prisións daquel país, e prodúcese un cambio na súa traxectoria persoal. De la Sagra pasa de ser fundamentalmente un naturalista a adoptar unha postura de filántropo.

No ano 1836, vai a París para edita-la súa obra. A fins de 1837 é elixido deputado pola Coruña. Nas Cortes permanece ata 1840, e alterna o seu labor político coa publicación da obra, que se acomete en París. De la Sagra pertence á comisión de reformas sociais do Congreso. O seu traballo céntrase no estudio do sistema penitenciario. Establece, con este motivo, contactos en Bélxica, Holanda, Alemaña e Gran Bretaña, para coñece-los seus sistemas correccionais, industriais e educativos.

A partir de 1842-1843, De la Sagra evoluciona ideoloxicamente: cambia o panorama político e el tamén se vai radicalizando. Publica unha obra sobre a escravitude, na que propuña a súa abolición. Esta postura non é comprendida e tráelle problemas persoais.

De 1843 a 1848 permanece en París, onde establece contactos con axitadores sociais. Denuncia problemas como o paro, a prostitución, e o traballo infantil. Por todo isto chegará a ser acusado de “anarquista”. No ano 1849 expúlsano de Francia, pola súa ligazón co movemento revolucionario, e retorna a España.

De seguido Asunción Cambrón falou da grande incidencia e predicamento que tivo De la Sagra en Galicia. Defendeuna como deputado e fai diversas doazóns ó Concello de Santiago. Alenta tamén os provincialistas, que fracasan en Carral e polemiza con Manuel Colmeiro na *Revista de los intereses materiales y morales*, sobre os principios do librecambismo.

Nas Cortes de 1854 volve ser deputado, esta vez por Lugo. Máis adiante renuncia ó seu cargo de deputado. Nesta decisión parece que influíu o feito de que a publicación da súa historia de Cuba estaba paralizada. En España, De la Sagra non atopa o

apoio que si tiña en Cuba para este proxecto. Parece que influíron tamén, na súa decisión, os ataques que recibe a súa persoa na prensa española, que o maltrata con dureza.

No ano 1855 volve a París e comeza a colaborar con revistas conservadoras. De la Sagra ten un último período idealista, case metafísico. A súa proposta social era polémica fronte ós seus propios contemporáneos. Sorprende que Balmes e Donoso tivesen predicamento na cultura española e en cambio De La Sagra non. Asunción Cambrón asegura que, en realidade, non se comprendeu o seu proxecto. Unha achega importante de De la Sagra será a referente á reforma das prisións, pero, en realidade, esta cuestión afectaba a poucas persoas. Por iso, exceptuados estes colectivos, o seu prestixio está neutralizado.

Nos seus últimos anos, De la Sagra vive en precarias condicións. Solicítalle unha pensión á raíña, que se lle concede ós dous anos, pero unha intervención súa pouco afortunada (reclama unha serie de atrasos) provoca a anulación daquela. Gracias a un irmán seu que vivía en Montevideo, enraizado na burguesía crioula, noméano vicedónsul de Uruguai en París. De la Sagra dedicárase tamén a traducir do francés diversas obras de física e química.

A principios do ano 1871 desprázase a Suíza. Alí morre o 21 de maio do mesmo ano e, como mostra do seu resentimento cara ó Goberno español, nas súas últimas vontades deixa disposto que non se lle transmita a noticia da súa morte.

Asunción Cambrón establecerá, por último, unha relación de De La Sagra coa Ilustración. O pensador galego aposta pola razón e o progreso, por iso é ilustrado; pero é un ilustrado particular: confía no liberalismo político e económico, pero trata de corrixi-los problemas da forma de produción capitalista, ante o impacto que lle producen os conflitos sociais. Na súa postura final opta por prima-lo fomento do desenvolvemento material e a obediencia ó poder, e isto último non está ben visto por algúns. De la Sagra segue a tradición ilustrada de "todo para o pobo, pero sen o pobo".

O seguinte relatorio correu a cargo de Jordi Maluquer de Motes i Bernet, catedrático de historia e institucións económicas da Universidade Autónoma de Barcelona, que falará sobre "Ramón de la Sagra ante a industrialización".

Maluquer, ó longo da súa exposición, define a De la Sagra como un "observador crítico protagonista". A faceta de De la Sagra como observador da economía xorde a partir do ano 1836, despois do seu regreso a Europa. De la Sagra visita diversas exposicións universais nas capitais europeas e observa a realidade

económica de España. O seu interese polas cuestións económicas fará que se converta en empresario a partir do ano 1845. Combina, con palabras de Maluquer, unha aposta decidida pola industrialización co interese polo benestar material da sociedade. Para De la Sagra, sen industrialización non podía existir progreso económico. Pero esta industrialización tiña que combinarse coa cooperación económica internacional. O pensador galego concibe o progreso material da sociedade como algo que debe estar intimamente unido ós sistemas de mellora de vida, e en concreto a unha forma máis equitativa de distribución da renda e do benestar.

Maluquer sinalou cinco liñas básicas na ideoloxía de De la Sagra: a) Ensinanza e formación industrial; b) Fomento do espírito de asociación; c) Necesidade dun amplo sistema de institucións financeiras; d) Acción pública a través da transformación e mellora dos medios de comunicación; e) Liña de actuación dende un goberno fortemente conservador e proteccionista. De la Sagra é partidario da libre empresa, pero reclama un principio de actuación e organización dende o Estado.

Respecto da industria española do momento, en De la Sagra dáse unha auténtica fascinación pola industria siderúrxica e metalúrxica. Sen embargo a presión do movemento obreiro, que De la Sagra rexeita, está producindo, segundo el, o atraso no proceso de industrialización.

A fins do ano 1845, De la Sagra decide pasar á acción, abandona a actividade intelectual e convértese en empresario, para o que se vale das súas experiencias adquiridas en Cuba e EEUU. Así, centra a súa actividade empresarial no sector azucreiro, e diríxise á rexión mediterránea española. De la Sagra formulará un proxecto para producir azucre de cana nesa rexión, ó entender que é a única zona de Europa capaz de producir tal produto. O seu proxecto ten un carácter de reforma social, non só comercial e empresarial. A posición que el manifesta está orientada cara ó rexeitamento da escravitude e o favorecemento do traballo libre.

Maluquer sinalou que a recuperación da rexión azucreira andaluza se debe a De la Sagra, que introduce novas tecnoloxías na materia e no cultivo da cana de azucre.

O terceiro relatorio correu a cargo do profesor cubano Manuel Moreno Fraginals, do Departamento de Historia do College of Arts and Sciences da Universidade de Park Miami (Florida). O seu relatorio titulouse "Posición de Ramón de la Sagra fronte á escravitude". O autor galego, para Moreno Fraginals, é unha das persoas que máis seriamente estudaron a illa de Cuba.

Cando De la Sagra chega a Cuba cara ó 1818-1820 é un mozo de esquerdas, socialista. Nada máis chegar entra en violenta polémica coa oligarquía crioula cubana.

No ano 1815-1820 prodúcese o levantamento das repúblicas americanas fronte á metrópole. Sen embargo o grupo crioulo cubano apoia decididamente a metrópole. Estaban comprometidos co antigo réxime e sobre todo co grupo de Fernando VII.

Do 1750 ó 1770 Cuba achega persoas pro-españolas para o resto das colonias. Moreno Fragnals indicou que cómpre investigar sobre a defensa de España por parte da clase oligárquica cubana, xa que Cuba estaba profundamente comprometida cos intereses españois. Destacou Moreno o apoio de Cuba a España nos momentos da independencia americana.

A fins do XVIII e principios do XIX hai un grande capital acumulado crioulo. No ano 1830, Cuba é o primeiro país cafeiteiro do mundo, aínda que máis diante o café desaparece completamente da illa. Cuba convértese no primeiro país azucreiro. Tanto o café coma o azucre son dous cultivos de plantación, que esixían importación masiva de man de obra escrava. Isto crea as primeiras diferencias entre os crioulos e o Goberno español. Estes crioulos eran un grupo burgués emprendedor e con sentido moderno da empresa. Foron os primeiros en introduci-la máquina de vapor nos seus "enxeños". É significativo que o ferrocarril cubano fose o terceiro ou cuarto en instalarse no mundo (antes incluso do primeiro da metrópole, que foi o de Barcelona-Mataró). Moreno Fragnals ve, nestes momentos, un grande esforzo de tecnificación azucreira en Cuba.

Ó chegar De la Sagra a Cuba como director do xardín botánico, os crioulos comezan a combatelo. Edita os seus *Anales de ciencia y arte*, considerada, por moitos, a mellor publicación científica cubana. Dende esta publicación faise énfase no desenvolvemento da agricultura cubana e sobre todo do azucre.

De la Sagra representa o interese español, co apoio dunha oligarquía que non buscaba a independencia, pero si o desenvolvemento pleno dos seus obxectivos industriais. No fondo está xurdindo xa o problema da escravitude.

Os escravos constituían o 45-55% do capital investido tanto no café coma no azucre. O interese en moderniza-lo azucre e o café ían fundamentalmente contra a escravitude.

No 1800-1815 chegan a Cuba máis de 130.000 escravos. O escravo determina a españolización do Goberno, cada vez máis forte. O crioulo advirte que o escravo é un instrumento de dominio español. O crioulo quere "liberarse" do escravo. Pensa que o escravo imposibilita a tecnificación do azucre. Os esca-

vos véndense a través de grupos españois. Nestes momentos os sucesivos capitáns xerais establecidos en Cuba fomentan a chegada de escravos. No ano 1849 faise un censo e descóbrese que hai máis escravos en Cuba que libres: máis negros ca brancos.

Moreno Friginals falou dun grupo, aglutinado ó redor do intelectual cubano José Antonio Saco, que trataba de evitar que Cuba se convertese nunha xigantesca plantación. Saco propuxo facer plantacións pequenas e despraza-los negros de Cuba. Na opinión de Moreno Friginals, esta contradicción entre mecanización e escravitude acaba con esta última.

De la Sagra, que é decididamente antiescravista, ve a escravitude coma unha barbaridade productiva, dado que co tempo a mecanización será a que domine o panorama productivo. O autor galego quere unha agricultura científica en Cuba e pensa que hai que transforma-lo modo de produción cubano. É absurdo que o valor dun enxeño sexa o que valen os seus homes. Por iso cando morre un negro desaparece un capital.

De la Sagra enrédase en polémicas con Saco, que era un crioulo con grande forza e prestixio. Saco tentará poñer a De la Sagra como ignorante; chega mesmo a insultalo pero non logra derrota-las súas ideas. De la Sagra non entendía a razón do odio que lle tiña Saco. De Saco dise que era o revolucionario, o moderno, mentres que o pensador galego pasa por se-lo antigo, o colonial. A historia, segundo Moreno Friginals, é exactamente ó revés.

Para Moreno Friginals non é casual que o primeiro historiador que utiliza técnicas cuantitativas sexa De la Sagra. Este traballa con censos de poboación; estudia o custo do transporte da man de obra escrava, o seu tempo de vida, e incluso o número de fillos que teñen. Pon, por primeira vez, a demografía ó servizo da historia. De la Sagra, na opinión de Moreno Friginals, foi un adiantado no seu tempo e un dos máis grandes homes que enviou España a Cuba.

O cuarto relatorio correu a cargo de Francisco Díaz-Fierros Viqueira, catedrático de edafoloxía e química agrícola da Universidade de Santiago de Compostela. O seu relatorio titulouse "Achea de Ramón de la Sagra ás ciencias".

A principios do século XIX a ciencia estaba recompilando os froitos do século XVIII. É a época das grandes sínteses da ciencia. Xorde a ciencia romántica, con Humboldt como destacado protagonista. Para Díaz-Fierros, De la Sagra é debedor desta síntese.

Con Carlos III hai un grande desenvolvemento das ciencias en España. Ás veces dise que coa súa morte se frustraron estes proxectos, pero a realidade non é así. Godoy crea as escolas de

veterinaria, de camiños, etc. Fomenta tamén as axudas para o estudo, e promove, por exemplo, o Consulado do Mar.

En Galicia, ata o século XVII faise a ciencia na universidade. No XVIII realízase fóra dela, na Mariña, no Real Consulado, na Sociedade Económica. Como consecuencia do anterior hai unha grande polémica na universidade polas novas teorías.

Na Universidade de Santiago de Compostela xurdían os colexios prácticos: o de cirurxía, o de farmacia, o militar (que intentaba forma-los galegos que ían a Madrid ás academias). No ideario político había tres eixes. O primeiro eran os afrancesados (na Coruña ligados ó comercio e en Santiago de Compostela á universidade), que eran personaxes relevantes dende o punto de vista científico). O segundo grupo eran os liberais e os absolutistas o terceiro.

O desenvolvemento científico no primeiro tercio do XIX en Galicia foi distinto ó do resto de España, segundo Díaz-Fierros. Ó seu parecer algo tivo que ver con isto este foco liberal e progresista.

En canto á formación que tivo De la Sagra, ata os 14 anos fórmase no Consulado da Coruña, no que estudia matemáticas, física e debuxo. Ós 15 anos vai para Santiago de Compostela, ó colexio militar, no medio dun ambiente liberal, no que a figura de Newton non era descoñecida. Alí estaban figuras importantes como Fontán ou Suárez Freire. De la Sagra recibe na Universidade compostelá formación en matemáticas e química, e chega a ser discípulo de Fontán. Estudia tamén institucións médicas e anatomía. De la Sagra tiña grande afección polas ciencias naturais, aínda que non recibiu ensinanzas reguladas sobre estas. Cultivounas mesmo como afección.

En Madrid, De la Sagra participa na creación do Ateneo, xunto ó matemático Rodríguez, director do Observatorio Astronómico. Sen embargo, segundo Díaz-Fierros, na citada cidade De la Sagra realiza sobre todo unha actividade política e literaria, máis que propiamente universitaria.

De la Sagra marcha a Cuba como profesor de historia natural dunha universidade que non se chegaría a crear. Díaz-Fierros sinalou que a historia natural se concibía, naquela época, dunha maneira ampla: botánica, xeoloxía, química, matemáticas, física (que se aplicaban ós arados, á terra, etc.). Ó fracasa-la súa designación como profesor, De la Sagra será nomeado director do xardín botánico da Habana, cargo no que permanece nove anos.

De la Sagra percorreu a illa acompañado por Felipe Poy e Pedro Augué, recollendo plantas, animais e minerais. Para a súa

clasificación entrou en contacto con científicos europeos, entre eles o mesmo Humboldt. É tamén membro de diversas sociedades científicas de Europa e de América. Crea a "Estación Agronómica", na que desenvolve as súas teorías destinadas á produción de cultivos aplicados.

Existían, segundo Díaz-Fierros, tres modelos de estacións agronómicas: a "Granxa escola", cunha finalidade educativa; a "Estación experimental", que é puramente científica e a "Fazenda modelo", que era unha especie de extensión agraria dirixida fundamentalmente ós agricultores.

No ano 1877 en Connecticut créase a que pasa por se-la primeira estación experimental. Sen embargo na opinión de Díaz-Fierros antes desa, pódese considerar como primeira a patrocinada por De la Sagra na Habana.

De la Sagra estudiou o clima, a xeoloxía, os pozos de auga, a flora e a fauna. Preocupouse tamén das técnicas de cultivo e do aproveitamento dos produtos agrarios, e chegou a publicar diversos programas. De la Sagra é probablemente o primeiro agrónomo americano que existiu, aínda que, ó abandona-la illa, o seu labor non ten continuidade.

No que se refire á súa produción intelectual Díaz-Fierros destacou a historia natural da illa de Cuba, magna obra que lle deu sona de naturalista. En realidade De la Sagra foi o coordinador intelectual, do mesmo xeito que Diderot na *Enciclopedia*, e soubo recrutar-los científicos de máis sona para a confección desta obra. No que se refire á súa achega persoal, Díaz-Fierros distinguiu dúas vertentes: a) recolleita de series naturais (animais, plantas..) das que logo en Europa emprende a súa catalogación; b) desenvolveu o capítulo dos mamíferos: morcegos, roedores, sobre os que fai un traballo importante.

A epistemoloxía científica de De la Sagra, a súa idea da ciencia, pódese resumir en catro puntos: a) Harmonía entre tódolos elementos da natureza (idea moi hamboltiana); b) Importancia que lles dá ás matemáticas e á física como fonte de suxestión de formulacións científicas; c) División das ciencias, nas que hai dous grandes grupos para el: as apriorísticas ou fundamentais (matemáticas, metafísica e tamén a moral) e as que estudian a materia orgánica e inorgánica (non di cáles son: serían a botánica, xeoloxía, etc.); d) Importancia que lle dá á ciencia como motor do progreso humano.

Finalmente Díaz-Fierros sinalou que De la Sagra en Galicia foi un personaxe próximo e ó mesmo tempo afastado. Foi incomprendido en Cuba e admirado en Galicia, pero tamén esquecido.

De seguido tivo lugar a mesa redonda, que comezou cunhas palabras de Domingo Bello Janeiro, o director da EGAP. Bello indicou que a maioría das actividades da EGAP se desenvolven fóra de Santiago de Compostela, co fin de descentralizalo maior número posible dos actos que organiza esta escola. Neste caso o simposio tiña lugar na Coruña como homenaxe á cidade que viu nacer a *De la Sagra* en 1798. Segundo Bello Janeiro, Ramón de La Sagra preocupouse de mellora-la situación da cidadanía, e realizou, para iso, unha análise dos problemas sociais que aínda hoxe resulta válida en moitos aspectos.

Baldomero Cores Trasmonte, letrado xubilado do Parlamento galego e escritor, interveu a continuación. Ó seu dicir, De la Sagra é unha figura contradictoria, mesmo desconcertante dende o punto de vista ideolóxico. Non entraba no xogo dos partidos dominantes. Era un axente de cambio social. Era partidario dunha transferencia de coñecementos entre países atrasados e adiantados. De la Sagra era consciente de que facía falta unha revolución social. En realidade era un "buscador de préstamos". Resaltou Cores, o uso, por parte de De la Sagra da publicística, como un dos instrumentos preferidos para divulgar as súas ideas.

Despois interveu o director de *El Ideal Gallego*, Valentín Alejandro Martínez. Para el De La Sagra é unha figura que transcende o ámbito propiamente galego. De la Sagra tiña unha visión universal dos problemas. Participaba dun espírito aberto, liberal. Neste sentido non é casual que De la Sagra nacesse na Coruña, cidade caracterizada precisamente por este espírito. Os xornais do seu tempo estaban destinados ás elites. A influencia da prensa periódica desenvolvíase precisamente neses ámbitos. Valentín Alejandro Martínez sinalou que De la Sagra sabe utilizar a prensa, co obxecto de divulgar as súas ideas.

Despois falou José Vázquez Gómez, xefe de documentación de *La Voz de Galicia*. En liñas xerais coincidiu coas apreciacións do anterior conferenciante no referido ó tema da prensa. De la Sagra, indicou Vázquez Gómez, nace e vive nunha etapa crucial para o periodismo. Na súa época prodúcese unha triple revolución: demográfica, intelectual e sociopolítica, como sinalan varios autores. Estas tres revolucións do mundo contemporáneo fortalecen o periodismo. De la Sagra dáse de conta da importancia das publicacións periódicas, xa dende a súa xuventude. Non é un periodista no sentido actual. Concibe o periodismo como un medio para expoñer as súas ideas e sobre todo para polemizar dende un punto de vista ideolóxico. Vázquez indicou que a infraestrutura editorial da época se carac-

terizaba polo seu minifundismo. Había unha auténtica “diarrea” de periódicos, unha especie de “periodicomanía”, que levaba a unha eclosión deste tipo de publicacións, a maioría das cales tiveron unha vida efémera.

De la Sagra utilizaba a prensa sobre todo para polemizar. Era un polemista nato, segundo Vázquez Gómez. Tamén un “grande solitario” como dicía Emilio González López. De la Sagra pasou de radical a moderado, para rematar finalmente no conservadorismo. Foi un home solitario e polémico, tamén un grande utópico.

De seguido interveu Diego Bernal López, delegado para Galicia da Axencia Efe. Segundo Bernal, a figura de De la Sagra está no maior frontispicio galego. Foi un intelectual inquieto, que amosa contradicción no seu pensamento. Pero iso é, segundo Bernal, a cerna da creación intelectual. En Santiago de Compostela chocará coas ideas reaccionarias da Inquisición e en Norteamérica descubrirá o capitalismo e sorpréndese da mecanización do seu campo. A súa postura persoal pasa da defensa do capitalismo ata o socialismo, para terminar no conservadorismo. Bernal sinalou a importancia de figuras como De la Sagra, cara ó renacer de Galicia.

Despois falou Ramón García-Malvar Mariño, fiscal xeral de Galicia. Sinalou que De la Sagra era unha figura sorprendente. Non é un home do seu tempo. Arrastraba unha ideoloxía do século XVIII. Era un intelectual profundo, inquieto. Introdúcese de cheo en tódalas ideas do seu tempo e entra en contacto con tódolos movementos europeos. García-Malvar pediu que se fagan traballos biográficos dos grandes representantes da nosa terra. Neste sentido apuntou que cómpre facer unha grande biografía deste galego egrexio e reeditar tódalas súas publicacións.

Na quenda de intervencións houbo unha dobre pregunta sobre a relación de De la Sagra coa masonería e sobre a suposta desvinculación súa respecto de Galicia. Vázquez Gómez contestou que De la Sagra era un ilustrado que non tiña sitio para traballar aquí. Bernal López abundou nos problemas de De la Sagra coa Inquisición. Un dos presentes asegurou que está documentado que no ano 1820 De la Sagra en Madrid pertence á masonería. Valentín Alejandro Martínez dixo que vivira en momentos de convulsión, pero que non hai unha formulación de fuxida de De la Sagra respecto de Galicia. Dixo tamén que non hai que estudar esta figura dende un punto de vista localista, senón universal. Cores Trasmonte opinou que quizais De la Sagra non era tan masón como se dicía. Puxo en dúbida tamén que estivese perseguido pola Inquisición, cousa que non ocorreu co

seu amigo Casiano de Prado. Os presentes opinaron que o que é certo é que estivo vinculado a destacados masóns. Cores Trasmonte dixo que De la Sagra foi protector dos provincialistas. Asegurou tamén que, nalgunha ocasión dirá que se sente abandonado polos galegos. En definitiva, segundo Cores, os culpables deste suposto desvencellamento pódense atopar polas dúas partes.

Asunción Cambrón dixo, a continuación, que non se entende a figura de De la Sagra sen a ligadura das sociedades secretas. A súa vida profesional hai que vela ligada a estas tramas. Sufriu persecución en Santiago de Compostela porque apoiou o levantamento do capitán Aldea. Ata que vai a Cuba está ligado á masonería. Na súa opinión si que tivo relación con Galicia, aínda que era un cosmopolita. Vía a Galicia como a Cuba. Mesmo en ocasións enviou contribucións económicas ante catástrofes ocorridas en Galicia. Como ilustrado que era, interpretaba que a promoción de Galicia estaba ligada á do resto do Estado español.

Finalmente, Domingo Bello Janeiro fixo unha recapitulación final do simposio e agradeceulles ós conferenciantes e ó público asistente o esforzo por difundir-la figura deste galego universal que foi Ramón de la Sagra.